Centar za nenasilnu akciju

„Koliko god da me to košta,
želim bolju zemlju za svoju decu“

Sećanje na zločine hunte u Argentini

Centar za nenasilnu akciju
Sarajevo | Beograd

Februar 2020.

Tekst: Ivana Franović
Fotografije: Nenad Vukosavljević

Sadržaj

O nestancima ljudi u Argentini ili „Prljavom ratu“ 5
Mesto sećanja *Plaza de Mayo* ***6***
Mesto sećanja *La Perla* ***7***
Archivo Provincial De La Memoria – Pokrajinski arhiv sećanja 13
Mesto sećanja ESMA 19
Memorijalni park za žrtve državnog terorizma 21
Utisci, razmišljanja 24

U junu 2019. godine Nenad Vukosavljević i ja dobili smo vanrednu priliku koja se ne odbija: da posetimo Argentinu. Povod je bila konferencija „Sadašnjost prošlosti, hitnost sadašnjosti: Autoritarna i totalitarna prošlost i izazovi savremenih demokratija“ u Buenos Airesu.[1] Kad nam se već ukazala prilika da odemo u Argentinu, morali smo taj boravak da produžimo za nekoliko dana da bismo pre svega posetili mesta sećanja. Ovaj tekst posvećujem upravo tom iskustvu, jer je za nas bilo neizmerno vredno, pa nam se činilo važnim da o njemu ostavimo nekakav pisani trag.

Imali smo sreću da su naše prijateljice Maria Eleonora Cristina i Mariana Tello Weiss mogle da provedu neko vreme s nama, kao i čast da nam budu vodiči na pojedinim mestima. Upoznali smo se još 2013. godine. Tada smo svo četvoro dobili nezaboravnu priliku da učestvujemo u Mandela dijalozima. Program iz nekoliko faza je trajao skoro godinu dana i prilično nas zbližio. Sa nama je učestvovao i Daniel Rafecas, sudija iz Buenos Airesa. Saradnja se nastavila kada su njih troje učestvovali na konferenciji koju smo organizovali u Sarajevu.[2] Tada nismo slutili da ćemo im uzvratiti posetu.

Maria i Mariana su aktivisktinje organizacije HIJOS[3] (Sinovi i ćerke za identitet i pravdu, protiv zaborava i tišine), udruženja potomaka kidnapovanih i nestalih Argentinaca i Argentinki. Marija je već nekoliko godina direktorka organizacije *Archivo Provincial De La Memoria* u Córdobi. Mariana je profesorica, istraživačica i kustoskinja muzeja La Perla, nekadašnjeg logora, a pre svega je bila podrška preživelima i svedocima. Dok pokušavam da završim ovaj tekst, imenovana je za direktorku argentinske institucije Nacionalnog arhiva *(Archivo Nacional de la Memoria)*. Daniel je jedan od malobrojnih, a svakako najmlađi savezni sudija koji je radio na slučajevima zločina protiv čovečnosti koji su planski sprovođeni tokom poslednje diktature i procesuirao brojne visoke zvaničnike. Trenutno je kandidovan za mesto Nacionalnog državnog tužioca. Želim da kažem da relevantnije sagovornike za temu sećanja i ljudskih prava teško da bismo mogli poželeti.

1 O konferenciji su izvestili organizatori (Centro Internacional para la Promoción de los Derechos Humanos (CIPDH-UNESCO) iz Buenos Airesa i Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SEDDiktatur iz Berlina), a i mi smo se na nju kratko osvrnuli u okviru Godišnjeg izveštaja CNA 2019.

2 “Memory, Justice and Reconciliation!? International Dialogue” (Sećanje, pravda i pomirenje. Međunarodni dijalog), jun 2015. godine.

3 *Hijos por la Identidad y la Justicia contra el Olvido y el Silencio. Hijos* (čita se „ihos“) na španskom znači deca, sinovi.

Posetili smo:

- *La Perlu* – Mesto sećanja i promocije ljudskih prava u Córdobi
- Pokrajinski arhiv sećanja u Córdobi
- Mesto sećanja ESMA u Buenos Airesu
- Memorijalni park za žrtve državnog terorizma u Buenos Airesu
- Trg *Plaza de Mayo* u Buenos Airesu.

Zahvale

Želim da zahvalim Marii Eleonori Cristini, Mariani Tello Weiss i Danielu Rafecasu na vremenu, strpljenju i svemu što su nam pokazali i ispričali. Mnogo smo naučili. Takođe, veliko hvala Anni Kaminsky i fondaciji Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED Diktatur. Anna ulaže nesebičan trud u međunarodnu razmenu i okuplja ljude koji rade na sećanju u cilju razmene iskustava i dilema na koje nailaze u svom radu.

Ovo četvoro ljudi verovatno nije svesno do koje mere su nam pružili inspiraciju i podršku koje su nam neophodne da nastavimo. Od srca im hvala.

O nestancima ljudi u Argentini ili „Prljavom ratu“

U Argentini je 1976. godine vojna hunta, pod vođstvom generala Jorga Rafaela Videle, izvela puč.[4] To je vreme kada su ljudi počeli masovno da nestaju. Zapravo, nestanci su počeli i koju godinu ranije, ali su se nakon puča neuporedivo intenzivirali.

Za vreme hunte nestalo je oko 30.000 ljudi, *desaparecidos*. Ljudi su kidnapovani iz svojih kuća, ili na javnim mestima i gubio im se svaki trag. Meta su prevashodno bili studenti, sindikalci, novinari, aktivisti levičarskih grupa ili njihovi simpatizeri, kao i gerilci. Neki tvrde da je bilo ko mogao biti meta. Ostaci manje od trećine nestalih su pronađeni i identifikovani, a sudbina većine je još uvek nepoznata.

Dok se ovaj „državni terorizam“, kako ga nazivaju u Argentini, odvijao, velika većina ljudi nije znala za njega, o tome se nije pričalo, niti su mediji o tome izveštavali. Ljudi nisu nestajali tajno i van očiju javnosti, otmice su se dešavale i na javnom mestu u sred bela dana, ali objašnjenje je bilo da se radilo o teroristima i gerilcima, sa kojima je država u „Prljavom ratu“.

Hunta je vladala do 1983. godine, kada ju je smenila demokratski izabrana vlast na čelu sa Raulom Alfonsinom. Pod pritiskom javnosti, 1985. godine počela su suđenja pripadnicima hunte. No, pošto su strahovale od novog vojnog udara, demokratske vlasti su odlučile da procesuiraju samo više zvaničnike, one najodgovornije za zlodela. Tom prilikom Videla je osuđen na doživotnu robiju. Odležao je pet godina zatvora, nakon čega ga je novi predsednik Argentine Carlos Menem amnestirao zajedno sa kolegama i saborcima odgovornim za zločine protiv čovečnosti, kidnapovanja, mučenja, ubistva, pljačku i krađu dece.

Tek 2006. godine, opet su pokrenuta suđenja za zločine protiv čovečnosti, nakon što su zakoni o amnestiji proglašeni neustavnim. Ponovno suđenje Videli počelo je 2010. Dve godine kasnije ponovo je osuđen na doživotnu robiju. Umro je 2013. godine u zatvoru.

4 Pučem je zbačena Izabela Peron sa mesta predsednice, koja je na tu poziciju došla 1974. godine, nakon smrti svog muža Huana Perona. Huan Peron je još jedno veliko ime argentinske istorije, takođe general, ali i populista, koji je u tri navrata bio na čelu zemlje, njegova stranka je bila zabranjivana, a 18 godina je proveo u egzilu. Po treći je put postao predsednik 1973, kada se iz egzila vratio u Argentinu.

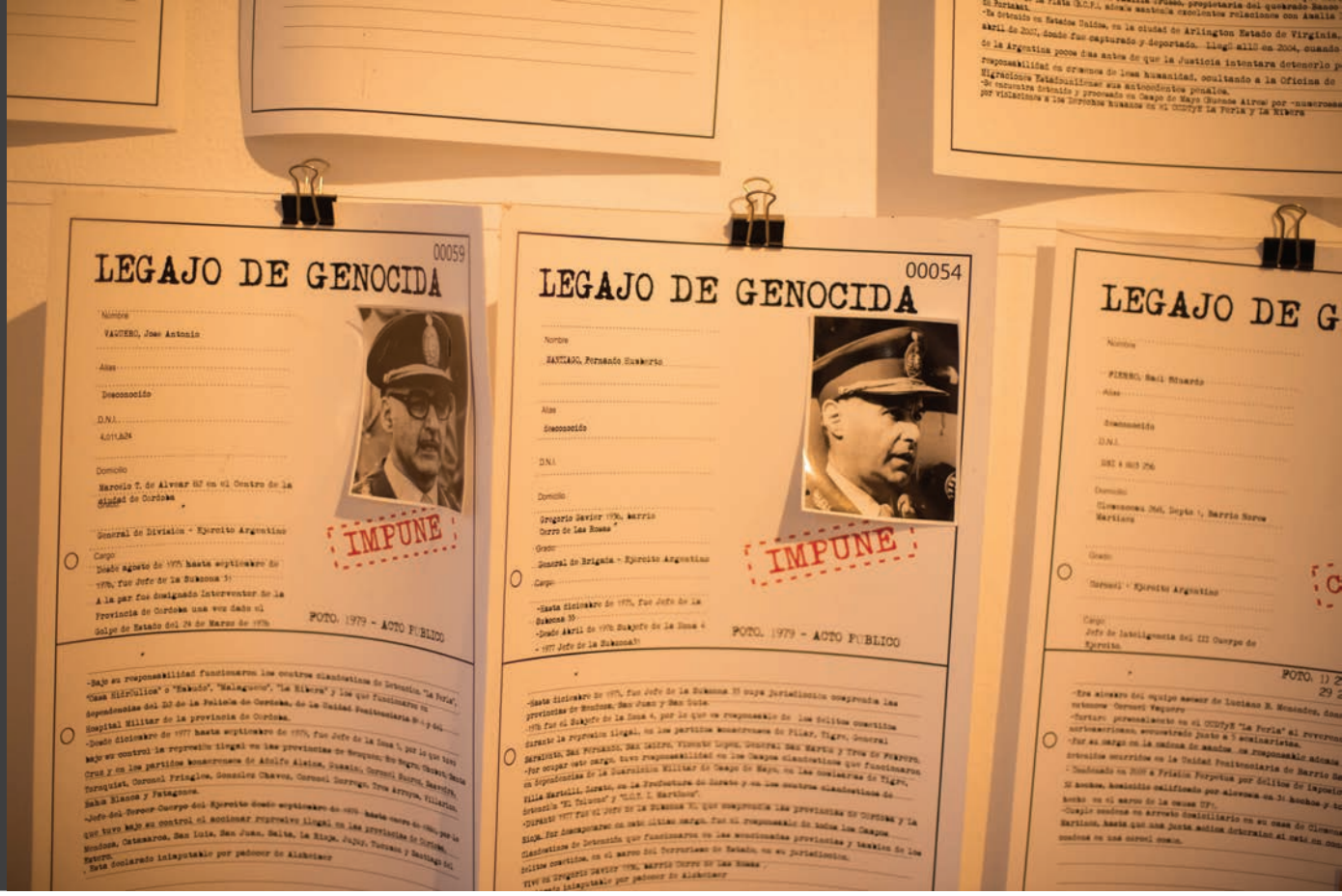

Mesto sećanja *Plaza de Mayo*

Plaza de Mayo, ili Majski trg, centralni je trg Buenos Airesa koji je izneo brojne društvene događaje i proteste. Oko njega se nalaze zgrade u koje su smeštene važne institucije: vlada, gradska skupština, ministarstvo finansija i narodna banka, a avenijom *Avenida de Mayo* je spojen sa trgom gde se nalazi argentinski kongres.

Od 1977. godine na njemu su počele da se okupljaju hrabre Majke sa Majskog trga *(Madres de Plaza de Mayo)* tražeći svoju nestalu decu i zahtevajući od države odgovore, iako je svako javno okupljanje bilo zabranjeno. Na glavama su nosile bele marame, na kojima su bila izvezena imena njihove dece, a koje nisu bile samo znak raspoznavanja, već su simbolizovale pelene u koje su zamotavale svoju decu dok su bili bebe. Ponekad su nosile i fotografije nestale dece.

Majke su prva veća grupa koja se javno suprotstavila diktaturi. Počele su kao pojedinke, tražeći svoju decu po institucijama, da bi se organizovale kao grupa, a onda i pokret. Okupljale su se svakog četvrtka na Majskom trgu. Pored pritiska na vlasti i apelovanja na domaću javnost, angažovale su se i da skrenu međunarodnu pažnju na Argentinu, deleći svoje priče o nestalima. Njihove aktivnosti nisu bile bez posledica. Javno, vlasti su ih nazivale ludačama, tajno jedan broj majki je „nestao“. Azucena

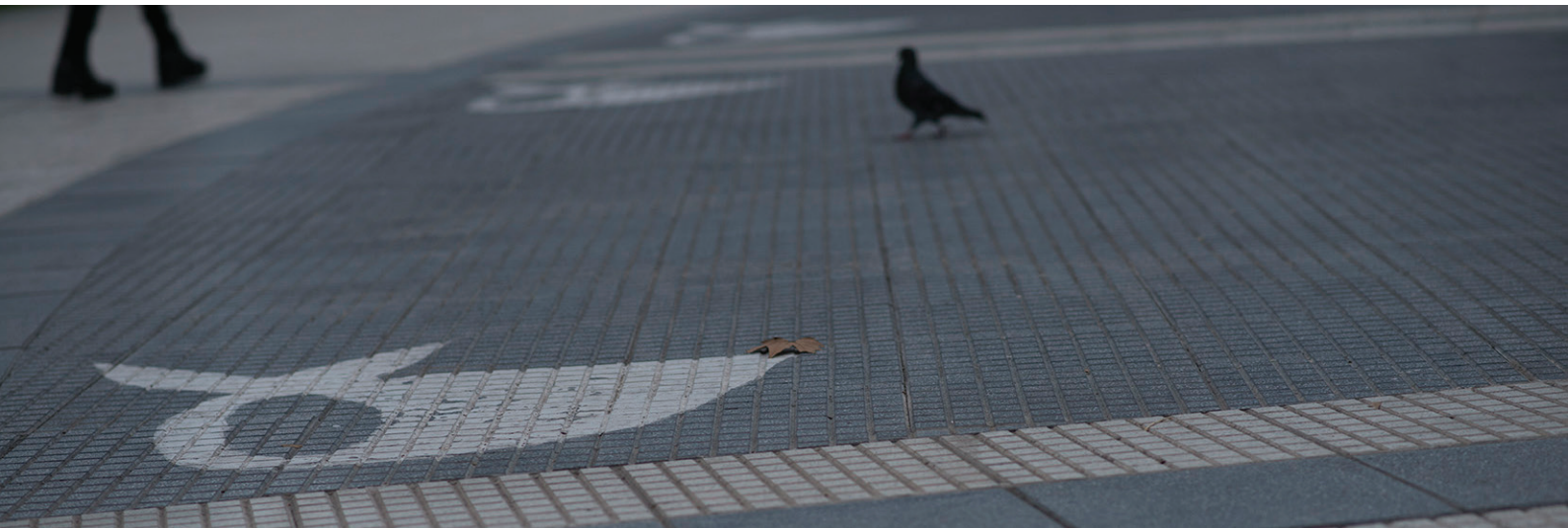

Villaflor, jedna od osnivačica, oteta je, mučena u logoru ESMA i ubijena u jednom od „letova smrti“ (više o ovom *izumu* kasnije u tekstu). Međutim, to nije sprečilo ostale majke da nastave da se okupljaju i traže svoju decu, većina njih nije imala više šta da izgubi.

Današnji Majski trg ukrašen je simbolima Majki: belim maramama.

Mesto sećanja *La Perla*

https://www.facebook.com/espacio.laperla/

La Perla je nekadašnji vojni kamp koji je ubrzo nakon puča 1976. godine postao tajni logor u kome su zatvarani i mučeni oteti građani i građanke. To je bio drugi po redu najveći logor u Argentini, smešten u provinciji Córdoba, nedaleko od grada Córdoba. Procenjeno je da je za oko dve godine funkcionisanja tog logora kroz njega prošlo između 2.200 i 2.500 ljudi, a tek retki su preživeli to užasno iskustvo. 1978. godine transformisan je u kasarnu.

Pritvorenici u *La Perli* nisu znali gde se nalaze. Dovoženi su sa povezima preko očiju, sa vrećama na glavi ili noću. Čim bi stigli u logor usledilo je mučenje i svakome bi bio dodeljen broj koji bi služio za identifikaciju umesto imena i bio kruna dehumanizacije koja se odvijala. Komunikacija je bila strogo zabranjena, a posebno je bilo zabranjeno otkrivanje svog identiteta. Nakon uvodne torture, pritvorenici bi bili smeštani u jednu veću baraku, gde su spavali na slami. Iako je u toj prostoriji bio pritvoren veći broj ljudi, pritvorenici su bivali izolovani zabranom komunikacije, povezima preko očiju i tako što su im ruke bile vezane. Preživeli navode da je psihička tortura bila najgora.

La Perla nije bila samo mesto gde su ljudi pritvarani i svirepo mučeni. Na okolnim poljima vršene su egzekucije. Čuvari bi glasno prozivali brojeve dodeljene ljudima, koje bi nakon toga streljali. Postoje svedočenja o gomili naslaganih ljudskih tela koja su kamionima nekuda odvožena.

Logor je imao i posebne sobe za svirepo fizičko mučenje, koje je pažljivo dozirano da pritvorenici ne

bi izdahnuli, pošto je cilj bio prikupljanje informacija od njih. Većina pritvorenika mogla je da čuje krike iz ovih prostorija „za intenzivnu negu“, kako su ih pripadnici hunte i čuvari nazivali.

Čemu je to mesto služilo ostalo je nepoznato još čitav niz godina kasnije. Znalo se da su logori postojali, ali nije bilo poznato gde su se tačno nalazili. U razotkrivanju uloge *La Perle* pomogao je arhitekta Gustavo Contepomi koji je jedan od retkih preživelih pritvorenika. Za vreme dok je bio pritvoren, nije imao mogućnost da u potpunosti sagleda gde se nalazi, jer je većinu vremena imao povez preko očiju. Nakon što je oslobođen, crtao je po sećanju prizore i scene iz logora, rasporede prostorija i ljude sa povezima preko očiju sa kojima je delio sudbinu. Njegovi crteži i skice su pomogli da se locira mesto na kom se to sve odvijalo, nakon čega su nastupili forenzičari. Ovi crteži se nalaze u knjizi izloženoj na samom ulazu u današnju *La Perlu*, Mesto sećanja i promocije ljudskih prava *(Espacio para la Memoria y la Promoción de los Derechos Humanos)*.

Kroz muzej nas vodi Mariana Tello Weiss, naša drugarica i kustoskinja muzeja. Hunta je obeležila i njen život. Njena majka Margarita Suzana Weiss ubijena je 1976. godine u policijskoj akciji. Imala je 25 godina. Otac je tom prilikom uspeo da pobegne i narednih devet godina je živeo u ilegali. Jedan od policajaca je kidnapovao malu Marianu koja je imala svega devet meseci. Srećom, majčin otac, Marianin deda, ubrzo je čuo za otmicu i počeo da traga za Marianom. Uspeo je da je vrati 3 meseca

kasnije. Mariana je odrasla sa babom i dedom. Oca je upoznala tek mnogo godina kasnije. Nažalost, veliki broj dece koja su kidnapovana ili rođena u logoru nikada nije pronađen.

La Perla je okružena prelepom prirodom, poljima sa niskim rastinjem, nešto drveća i brdima u pozadini. Na prvi pogled deluje kao idealno mesto za odmor. Međutim, čim smo ušli u prvu baraku gde se nalazi velika prostorija u kojoj su pritvorenici boravili i spavali, zaledila nam se krv u žilama od neke studeni i neprijatnosti, iako taj prostor sam po sebi nije zastrašujuć. Najpotresniji u tom prostoru su tragovi koje su ostavljali članovi porodica žrtava. Za neke nestale je utvrđeno da su u jednom trenutku bili pritvoreni u *La Perli*, za neke je čak utvrđeno na kom mestu u zajedničkoj prostoriji su obitavali vezanih ruku i očiju. Na tim mestima porodice su ostavljale njihove fotografije, po koji cvet, zapis njihovih imena ili ispisanu poruku na zidu, kao na primer: *„Te amo papa, Viviana“*[5].

Po zidovima i panoima u jednoj od prostorija muzeja nalaze se fotografije žrtava. Pored većine fotografija postoji prostor na kome može da se piše, ostavi neka poruka. To je odgovor na potrebu posetilaca i porodica žrtava da zapišu nešto pored fotografija žrtava. Uglavnom su zapisani poslednji pozdravi, iscrtana srca, obećanje da će se potpisnik sećati žrtve, ponegde je okačen cvet, sveže ubran ili isheklan, crveni. Pitali smo Marianu koja nas je neumorno vodila kroz muzej da li se dešavalo da neki posetioci zloupotrebe prostor koji im je ostavljen. Rekla nam je da je to veoma retko i najekstremniji slučaj koga se seća jeste kada su pored jedne fotografije našli zapis „Komunistička kurva!“ Razmišljali su šta da rade, da li da uklone zapis, pa su odlučili da ga ipak ostave. Dogodilo se to da su drugi posetioci pisali komentare na taj zapis, izražavajući nezadovoljstvo zbog takvog odnosa prema žrtvi.

Jedna sekcija muzeja posvećena je preživelima i njihovim sećanjima na vreme provedeno u logoru. Mariana govori kako joj je bilo važno da postave ovu sekciju da bi preživelima vratili ljudski lik jer su uglavnom bili veoma stigmatizirani. Kaže da se ne radi samo o osećaju krivice preživelih, već o nepoverenju okoline: kako je moguće da su preživeli, jesu li sarađivali sa krvnicima, šta su odali i koga potkazali da bi preživeli. Mariana napominje da su mučenja bila jeziva, da je nemoguće bilo da običan čovek tako nešto podnese i ne oda sve što ga pitaju. S druge strane, upravo preživelima mogu da zahvale što su došli do nekih saznanja kako je logor funkcionisao, kao i gde se uopšte nalazi. Vraćamo se na priču o Gustavu Contepomiju, arhitekti čije su skice logora izložene na ulazu u muzej, koji je doprineo

5 „Volim te, tata. Viviana“

NO PERDONAMOS PERO NO OLVIDAMOS
José Luis Aguilar
Fernando Félix Agüero Pérez
Carlos Felipe Altamira Yofré
Carlos Eduardo Alvarez Rodriguez
Horacio José Alvarez Serra
Ernesto Edelmiro Andreotti
Humberto Orlando Annone
Juana del Carmen Avendaño de Gómez
NO PERDONAMOS PERO... ¡NO OLVIDAMOS!
5° NATURALES
SOR MARÍA 2015
Reinaldo Alberto Avila
Paula Aybal
Silvia Ester Bianchi Fontana de Milito
Silvia Susana Blanc de Ochoa
Victor Pablo Boichenko Coleman

24/03/76
RESUENAN
LAS FUENTAS
DE LOS
CUARTELES

VICTOR JARA
ZITARROSA
SPINETTA
EN CONCIERTO
TODOS LOS DIAS 21 Y 23 HS.
Proximamente
TEATRO LA BOTONERA
BAR MUSICAL

otkrivanju lokacije. Mariana nam kaže da je i iz Holokausta poznato da su vešti crtači imali velike šanse da prežive.

Tek jedna sekcija muzeja je posvećena zločincima, optuženim i okrivljenim, gde su izložene njihove fotografije. Ali to je manji deo muzeja. Većinom, on predstavlja mesto sećanja na žrtve. U toj ledenoj atmosferi bivšeg logora uspeli su na dostojanstven i topao način da humanizuju žrtve i izraze žal za izgubljenim životima.

Jedna od sekcija muzeja je posvećena vremenu u kom su se zločini odvijali, pa mlađi posetioci imaju priliku da sagledaju šta je sve u to vreme bilo popularno, u kakvoj su pop kulturi žrtve sazrevale, kakvu su muziku slušali, kakve knjige čitali, ko su bili idoli, kako su izgledali politički plakati, a kako plakati za koncerte. Nas je podsetilo i na to da dok su neki ljudi bivali kidnapovani i mučeni, negde drugde se odvijao sasvim normalan život.

U nekadašnjoj garaži logora danas se nalaze umetničke instalacije na temu ljudskih prava koje slave život i tematizuju sasvim različite nekadašnje ali i savremene oblike kršenja ljudskih prava. Podsećaju nas da se borba ne završava procesuiranjem hrpe zločinaca, već da ona stalno traje i da je neophodno sećati se i dobro motriti pre svega na institucije.

Na izlazu zatičemo školsku ekskurziju, došli su u organizovanu posetu. Nakon osećaja beznađa, srce nam je puno. Uživamo u pejzažu koji izgleda kao da smo zapravo na nekoj drugoj planeti i ne možemo da povežemo lepotu te prirode sa zlodelima koja su se tu dešavala.

Archivo Provincial De La Memoria – Pokrajinski arhiv sećanja

http://www.apm.gov.ar/

U samom centru grada Córdoba, u blizini Trga San Martin nalazi se zdanje nalik na lavirint koje se sastoji od nekoliko međusobno povezanih građevina. To je nekadašnja stanica bezbednosne službe koja je od 1974. godine služila kao tajni centar za pritvaranje kidnapovanih, njihovo mučenje i ubijanje. Praktično, služila je kao logor. Danas je u tom prostoru smešten Pokrajinski arhiv sećanja *(Archivo Provincial De La Memoria)*.

Na ulici ispred arhiva izložene su brojne crno-bele fotografije ljudi. Neke liče na fotografije iz dokumenata, neke su iz svakodnevnog života osobe. Ispod svake fotografije zapisano je ime i datum ili godina kada su nestali. Po neku fotografiju prati i dodatna informacija: profesija, ili fakultet, ako je u pitanju student/kinja. Negde je na fotografiji par, njihova imena i datumi kad je ko kidnapovan. Po negde stoji i citat, kao na primer: „Koliko god da me to košta, želim bolju zemlju za svoju decu.“[6] Fotografije je nemoguće ne primetiti, okačene su na kanapima iznad glava prolaznika i blago se njišu na vetru. Naša prijateljica Maria Eleonora Cristina, koja nas vodi kroz arhiv, pojašnjava da su to fotografije nestalih kojih se sećaju u Córdobi. Neki od njih su nekadašnji žitelji Córdobe, neki možda nikad nisu kročili u ovaj grad, ali tu žive članovi njihove porodice ili bliski prijatelji koji ih se sećaju. Aktivisti arhiva su dosta truda uložili da prikupe ove fotografije od porodica.

Arhiv je na početku bio građanska inicijativa, organizacija građana koji su se trudili da sačuvaju dokumente i dokaze o funkcionisanju diktature i o tragovima o nestalima, kao i da prikupljaju dodatne dokumente koji su trunuli na različitim mestima. Sredinom 2000-ih prerastao je u pokrajinsku instituciju i dobio na korišćenje ovu policijsku zgradu. Arhiv je takođe i mesto sećanja.

Zgrada se sastoji se od velikog broja prostorija, uglavnom onih koje su postojale u vreme dok je tu

6 U originalu: *„No importa que me cuesta la vida, yo quiero un pais mejor para mis hijos“.*

bio prihvatni logor, pa čak i nekoliko malih ćelija u kojima su boravili zatočenici. U sredini postoji čak i malo dvorište koje je funkcionisalo kao zatvorsko dvorište.

Nelogično deluje informacija da je u ovoj zgradi bio „tajni“ centar u kome su ljudi svirepo mučeni, jer radi se o samom centru grada. Prva susedna zgrada je svećenički dom, a sledeća iza nje je katedrala. Neko je morao da čuje ljudske krike kojih je nesumnjivo bilo. Sa prozora parohijskog doma je čak moglo da se vidi zatvorsko dvorište. Jednostavno nije moguće da je to mesto bilo tajno za sveštenike koji su tu živeli. A godinama nakon prestanka upotrebe logora grupe ljudi su morale da rade na otkrivanju i dokazivanju gde su se zločini odvijali.

Veliki utisak na mene je ostavila prostorija u kojoj su izložene fotografije. U belo okrečena soba sa visokom tavanicom čiji su zidovi prekriveni ramovima neujednačenih boja, veličina, razmera i razdaljina od zida, a opet vanredno skladnih, gde se u svakom ramu nalazi po jedna fotografija. Nema imena, datuma, nikakvog teksta, pojašnjenja ili konteksta. Uglavnom se radi o portretima nestalih, ali se ponekada radi o porodičnoj fotografiji sa decom, ili fotografiji sa neke svečanosti ili godišnjeg odmora, jedan muškarac svira gitaru, jedan par se drži za ruke, jedna žena se blistavo osmehuje, druga drži plišanog medu, a jedan čovek grli psa. Tu je i fotografija Marianine mame, neko je okačio heklani crveni cvet na ram. U jednom ramu je fotografija Mariine porodice, na njoj su Mariini tata i mama i beba Maria u maminom naručju. Maria je imala dve godine kada joj je otac nestao. Zvao se Roberto Luis Cristina i imao je 37 godina. Njegovi ostaci nikada nisu pronađeni.

Potresno mi je da gledam te fotografije i to nije samo zato što sam zbog Mariane i Marie povezana s tim ljudima. U našoj regiji posetila sam čitav niz spomen soba i one su mi uglavnom izazivale mučninu. A sada mučnine nije bilo, samo tuga. Shvatam da prvi put vidim prikaz fotografija žrtava koji nije uniforman, militaristički, gde žrtve nisu „samo broj“. Nema nikakvog ideološkog, nacionalnog ili verskog obeležja. Ova spomen soba je rađena s ljubavlju i punim poštovanjem prema žrtvama i pre svega daje prostor osobenosti tih ljudi, prikazuje scene iz privatnog života. Zapravo je puna života, a svedoči o životu koji je nestao. Jako dostojanstveno je to: dati žrtvama prostor za prikaz njihovog života, a ne koristiti ih za velike ideje, nacionalne i ine. Nema kolektivizacije.

Na još nekoliko ramova može se videti cveće, jedno sveže i nekoliko već sasvim osušenog. Maria kaže da to cveće ostavljaju porodice ili prijatelji kada dođu u posetu. Priča nam o majci jedne od žrtava

koja dolazi svake godine da zajedno sa ljudima iz Arhiva i uz tortu proslavi dan kada bi njenom sinu bio rođendan. Razmišljam o tome kako mesta sećanja kod nas uglavnom nisu mesta za porodice i prijatelje žrtava, ne pripadaju im, stavljena su u funkciju viših ciljeva.

U susednoj prostoriji nalaze se lični predmeti žrtava koje su porodice ustupile arhivu: gitara, propusnica za prevoz, gramofon i ploče, knjiga „Mali Princ“, motor, ogrlica, dugme... Pažnju nam je privukla hrpa albuma ili spomenara. Nikada tako nešto nisam videla. Te spomenare pravili su članovi porodica ili prijatelji žrtava i doneli Arhivu da tu budu izloženi. I ovde prva stvar koja upada u oči jeste ta osobenost, taj prostor da ljudi budu različiti, svoji, da nisu u funkciji višeg cilja. To poštovanje prema ljudima, njihovoj osobenosti i različitosti. Spomenari su potpuno različitog dizajna, različitih dimenzija, različitog sastava, različito ukrašeni. Jedan spomenar je o jednoj osobi. Većina spomenara sadrži fotografije iz života te osobe: porodične fotografije, fotografije iz detinjstva, zajedničke školske fotografije, fotografije sa dragim osobama ili ljubimcima, fotografije sa studija, sa svečanosti, sportskih događaja, letovanja. Po negde su priloženi različiti dokumenti osobe: iz škole, sa studija, sertifikati, propusnice. Često sadrže stihove. Ima i crteža, korica knjiga koje je osoba volela, isečaka iz novina, isečaka iz pisama ili dnevnika, poslednjih pozdrava. Jedan od spomenara sastoji se samo iz oproštajnog pisma, ukrašen cvetovima i srcem.

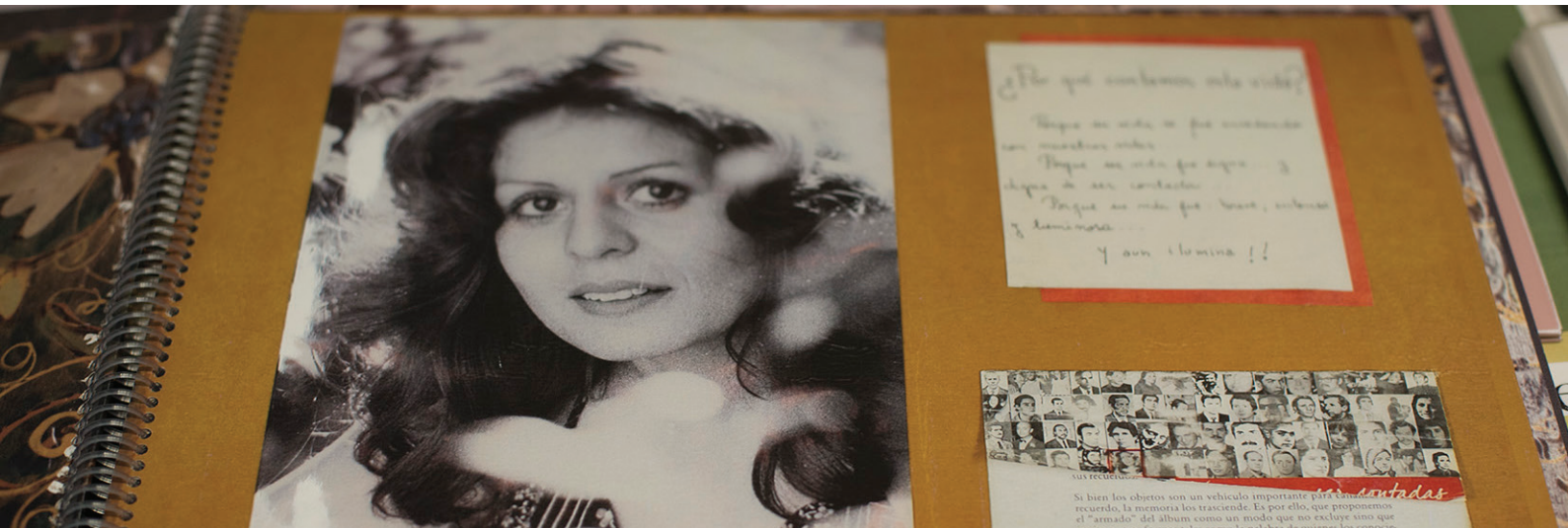

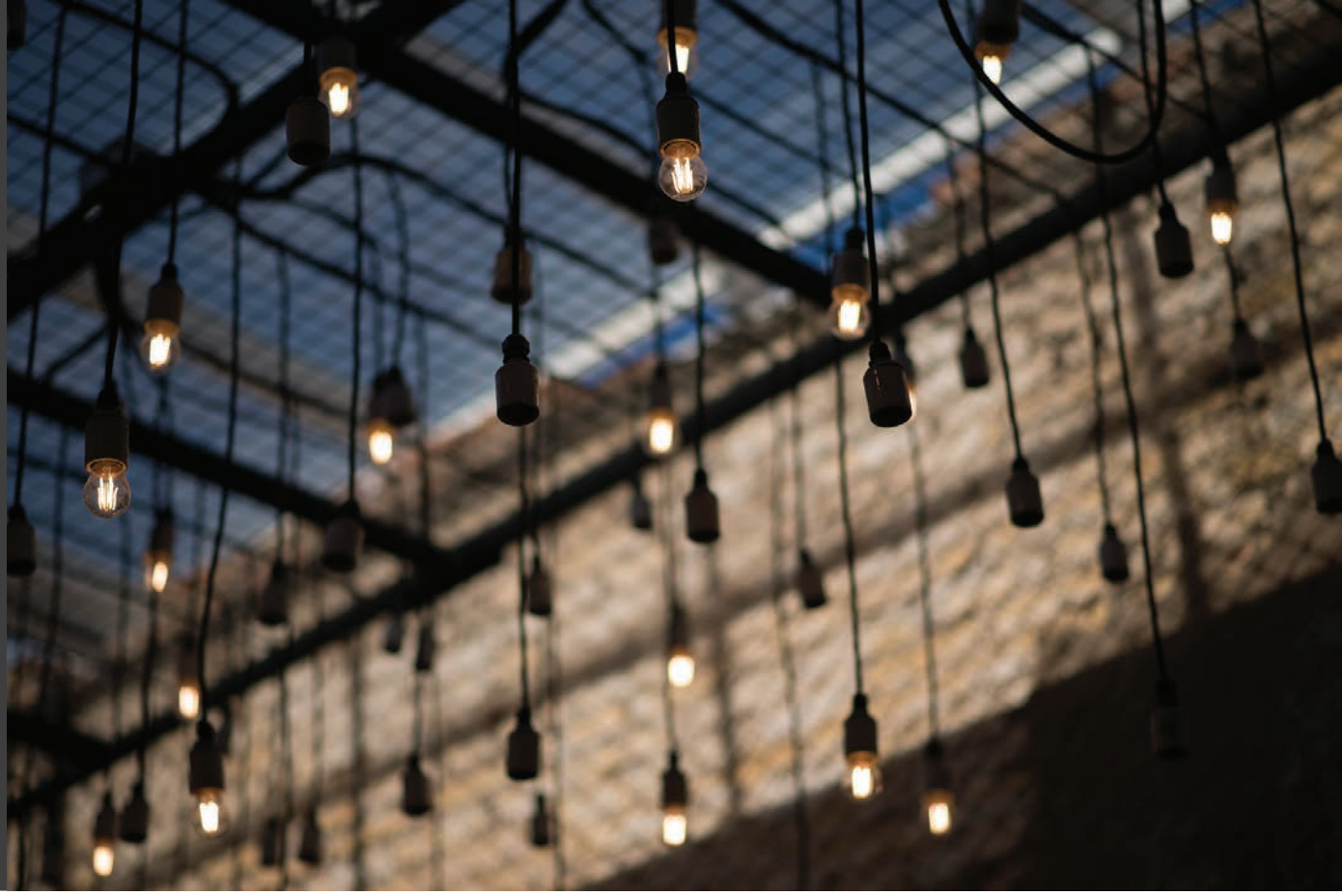

Listamo ih, preplavljeni emocijama. Dopada nam se taj pristup, da u javnom prostoru postoji sećanje na stradale iz vizure dragih osoba. Jer ne radi se o kotačićima u funkciji politike ili ideologije, već o živim ljudima koje smo izgubili. Maria nam objašnjava da je sve počelo tako što je na njihov poziv porodicama da prilože Arhivu neki lični predmet svojih stradalih jedna žena donela spomenar koji je sama napravila i ukrasila vezom. Pošto im se ta ideja jako dopala, pozvali su i ostale porodice da naprave knjige sećanja na svoje stradale, nudeći im i pomoć u osmišljavanju i dizajniranju. Izložene su kopije tih spomenara, jer su neki od njih toliko lepi, da bi postojala opasnost da nestanu.

U jednoj manjoj prostoriji nalazi se knjiga sećanja na Argentince i Argentinke koji su završili u egzilu. Na zidu je iscrtana mapa sveta, na kojoj svetle lampice u zemljama u koje su se ljudi sklonili.

Hunta je za vreme svoje vladavine kidnapovala i ukrala oko 500 dece. Ta deca su bila sa svojim roditeljima u trenutku kada je hunta kidnapovala roditelje, ili su rođena u logorima i tajnim zatvorima. Trudne žene u tajnim zatvorima i logorima održavali su u životu dok se ne bi porodile, a onda bi ih ubili. Deca su dalje dodeljivana ili prodavana podobnim porodicama. Majke ove dece su uglavnom bile ubijene, često i očevi, tako da su za decom počeli da tragaju babe i dede. Po ugledu na Majke sa Majskog trga, organizaciju majki koje su tragale za svojom decom, oformljena je i grupa Bake sa Majskog trga *(Las Abuelas de Plaza de Mayo)* koje su tragale za svojim unucima. Tehnološki razvoj i napredak forenzičke genetike doveli su do toga da se DNA analizom može spojiti neka osoba sa svojim unucima. Zahvaljujući toj mogućnosti, 130 osoba je do sada identifikovano i povezano sa svojim biološkim babama i dedama. Kao već odrasli ljudi došli su do saznanja o svom poreklu. Jedna prostorija Arhiva posvećena je kidnapovanoj i ukradenoj deci, tzv. „živim nestalim“. U njoj su predstavljene fotografije identifikovanih potomaka pored fotografija roditelja koji su nestali.

Iznad dvorišta Arhiva, nekadašnjeg zatvorskog dvorišta, okačen je niz svetiljki. Ima ih 130, za svaki identifikovan život po jedna. Kada god se pronađe još jedno nestalo dete upali se još jedno svetlo. „Svici“ – tako nazivaju ove svetiljke.

Još jedno jedinstveno i zanimljivo mesto u okviru Arhiva je deo posvećen knjigama koje su bile zabranjene tokom diktature. Izložene su brojne knjige sa te liste. Odmah primećujemo da su potpuno raznovrsne. Među zabranjenima bila su dela Borhesa, Ljose, Nerude, Ernesta Sabata, Hemingveja, Frojda, Marksa, Lenjina, Trockog, Hegela, Sartra, Fukoa itd. *Mali princ* je bio zabranjen, kao i hrpa

dečijih knjiga i slikovnica. Tu je i neka kniga o tangu. Na stolu se mogu naći kopije dokumenata po kom osnovu su bile zabranjene. Na primer, *Latinoamerička Biblija* je označena kao „levičarska i subverzivna". Ljosin roman *Tetka Hulija i piskaralo* zabranjen je zbog „izobličenog sadržaja", ponavljanog „vređanja porodice, religije, oružanih snaga i moralnih principa". Knjiga za decu *La torre de cubos* Laure Devetach zabranjena je zbog „neograničene fantazije". Za huntu knjige su, kao i znanje, bile subverzivne. Za prvih nekoliko godina diktature, uspeli su da broj štampanih knjiga sa 50 miliona godišnje svedu na 17 miliona.

Maria kaže da ovu prostoriju često koriste za radionice, javne i kulturne događaje, a posebno kad im dođu najmlađi posetioci.

Arhiv poseduje nepreglednu količinu informacija, a potrebno je bar nekoliko sati da se obiđe izložbeni deo. Ovde sam navela samo detalje koji su nas se posebno dojmili.

Mesto sećanja ESMA

www.argentina.gob.ar/derechoshumanos/museo-sitio-de-memoria-esma

U toku diktature ESMA je bio najveći i verovatno najozloglašeniji logor u Argentini. Tajni, naravno. Dobio je naziv po prostoru od oko 17 hektara koji je pripadao argentinskoj mornarici, gde se nalazila viša vojna škola mehanike tzv. ESMA. Nalazi se na jednom od glavnih puteva ka centru Buenos Airesa. Danas taj prostor nosi naziv Mesto sećanja i promocije ljudskih prava *(Espacio Memoria y Derechos Humanos)*. Brojne povelike zgrade koje je koristila mornarica i dalje su tamo, ali su u njima sada smeštene različite institucije i nevladine organizacije. Zgrada u kojoj je bio tajni logor danas je muzej: Mesto sećanja ESMA. U njemu se može videti detaljan prikaz kako je funkcionisala mašinerija koja je sprovodila nasilje nad ljudima.

Između 1976. i 1983. godine oko 5000 ljudi prošlo je kroz ovaj logor. Većina je skončala tako što su opijeni, ali živi, bačeni u more u takozvanim ozloglašenim argentinskim „letovima smrti“. Kidnapovanje ljudi, mučenje, orobljavanje i krađu dece koja su se rodila u logoru sprovodila je specijalna jedinica 3.3.2 koja je bila pod Bezbednosnom službom mornarice.

Logor se se sastojao iz čitavog niza prostorija koje su imale različite svrhe. Prostor u kome su zatvorenici držani ima naziv *„Capucha“* ili „Kapuljača“ po tome što su ljudi u njima boravili s vrećama na glavi. U prostoru s nazivom *„Pecera“* ili „Akvarijum“ organizovan je prinudan rad. Podrum je obezbeđen za mučenje zatvorenica i zatvorenika, međutim mučenje se sprovodilo i na drugim mestima kao što je „Mala kapuljača“ gde su neki zatvorenici bili i smešteni. Jedna prostorija je funkcionisala kao skladište gde su odlagane stvari pokradene od zatvorenika prilikom kidnapovanja. U dvorištu zgrade nalazi se mesto odakle su zatvorenici prebacivani na „letove smrti“.

Postojale su zasebne tri sobe u kojima su držane trudne žene, a o kojima se vodila briga do momenta porođaja. Imale su malo drugačiji tretman, u smislu da su dobijale malo mleka ili voća, i nisu bile primorane da imaju vreću preko glave kad su u prostoriji predviđenoj za njih. Nakon što bi se porodile, bile bi likvidirane.

Mesto odakle su zatvorenici sprovođeni na „letove smrti“ naziva se „Transfer“. Taj termin su oružane snage koristile za ubijanje ljudi. Ovi „transferi“ obavljali su se uglavnom svake srede. Pre toga, zatvorenike bi spustili u podrum gde bi im ubrizgali sredstvo za uspavljivanje. Onda bi ih prevezli do mesta odakle su poletali helikopteri. Iz helikoptera su ih žive bacali u reku Rio de la Plata ili u Atlanski okean.

U ovom zdanju, pre nego što je preinačeno u logor, bio je smešten klub oficira, pomalo izdvojen od ostalih građevina vojne škole. Dok se u njemu odvijala planska tortura nad ljudima, jedan deo prostorija i dalje je služio za svakodnevne potrebe oficira. Tu su bile spavaonica, kancelarije glavešina specijalne jedinice, pa čak i admiralova kuća u kojoj je on boravio i povremeno dovodio članove svoje porodice. Kroz prozor kuće mogli su se videti prizori kako naoružani pripadnici jedinice nekuda sprovode ljude s vrećama preko glave.

Muzej je jezivo mesto. On je ujedno i neophodno mesto sećanja koje ogoljava funkcionisanje cele te mašinerije nasilja koja je bila „tajna“ i o kojoj se navodno ništa nije znalo. Otvoren je za osobe starije od 12 godina, dok deca uzrasta 12-15 moraju da budu u pratnji odraslih.

Stigli smo pred muzej pre otvaranja i dok smo čekali da se muzej otvori, bili smo okruženi decom mlađeg srednjoškolskog uzrasta i njihovim profesorom. Ta investicija da se posveti vreme i upozna mlađe generacije sa mašinerijom državnog nasilja zapravo je ulaganje u prevenciju da se takav, kako ga zovu, „državni terorizam“ više ne ponovi.

Uzgred, na našu sreću, muzej ima audio vodič na engleskom jeziku.

Memorijalni park za žrtve državnog terorizma

www.parquedelamemoria.org.ar

Memorijalni park za žrtve državnog terorizma nalazi se na obali reke Rio de La Plata u Buenos Airesu. Izgrađen je 1998. godine u saradnji organizacija za ljudska prava, Univerziteta i gradskih vlasti. Prostire sa na površini od 5-6 hektara i sastoji se od spomenika žrtvama, čitavog niza skulptura i izložbenog prostora za dela angažovane umetnosti.

Spomenik žrtvama državnog terorizma sastoji se od dugačkih zidova na kojima se nalaze kamene ploče sa urezanim imenima žrtava stradalih od državne represije između 1969. i 1983. godine. Obuhvata žrtve stradale tokom vladavine vojne hunte, ali i čitavog niza događaja koji je prethodio vojnom puču, počevši od pobuna u Córdobi, Rosariu i Corrientesu. Na zidovima spomenika nalazi se 30.000 kamenih ploča, što je procena broja žrtava, a tek na 9.000 je ispisano po ime. Zvanično, tek 9.000 žrtava ima svoje ime. Međutim, dizajn spomenika predviđa dodavanje imena i polažu se nade da će ponovna suđenja rezultirati identifikacijom većeg broja žrtava.

Mariana nam pokazuje gde se nalazi ime njene mame, Maria ime njenog tate. Na kamenim pločama, pored imena, navedena je i starost žrtava. Može se videti da su žrtve većinom bili vrlo mladi ljudi. Tuga.

Bilo nam je zanimljivo videti čitav niz različitih skulptura u okviru memorijalnog parka koje su radili različiti umetnici. Neke od skulptura su zaista impresivne. Kao na primer *„Pensar es un hecho revolucionario“* – čelična uspravna ploča u kojoj su izbušena slova kroz koja vidimo nebo i nose poruku „Misliti je revolucionarno delo.“ Ovaj rad se takođe indirektno odnosi na cenzuru slobodne misli i knjiga, koje je hunta nemilice praktikovala.

Veoma je potresna skulptura dečaka koja izviruje iz reke Rio de la Plata, i koja se ponekad vidi u celosti, ponekad većim delom nestaje, u zavisnosti od nivoa vode reke. Prikazani dečak je Pablo Miguez koji je nestao kad je imao samo 14 godina. Potom, u parku je i skulptura koja daje obrise tri ljudska tela, kroz koja se takođe vidi nebo, i koja je napravljena u sećanje na decu argentinske spisateljice Matilde Herrera koja su kidnapovana i vode se kao nestala.

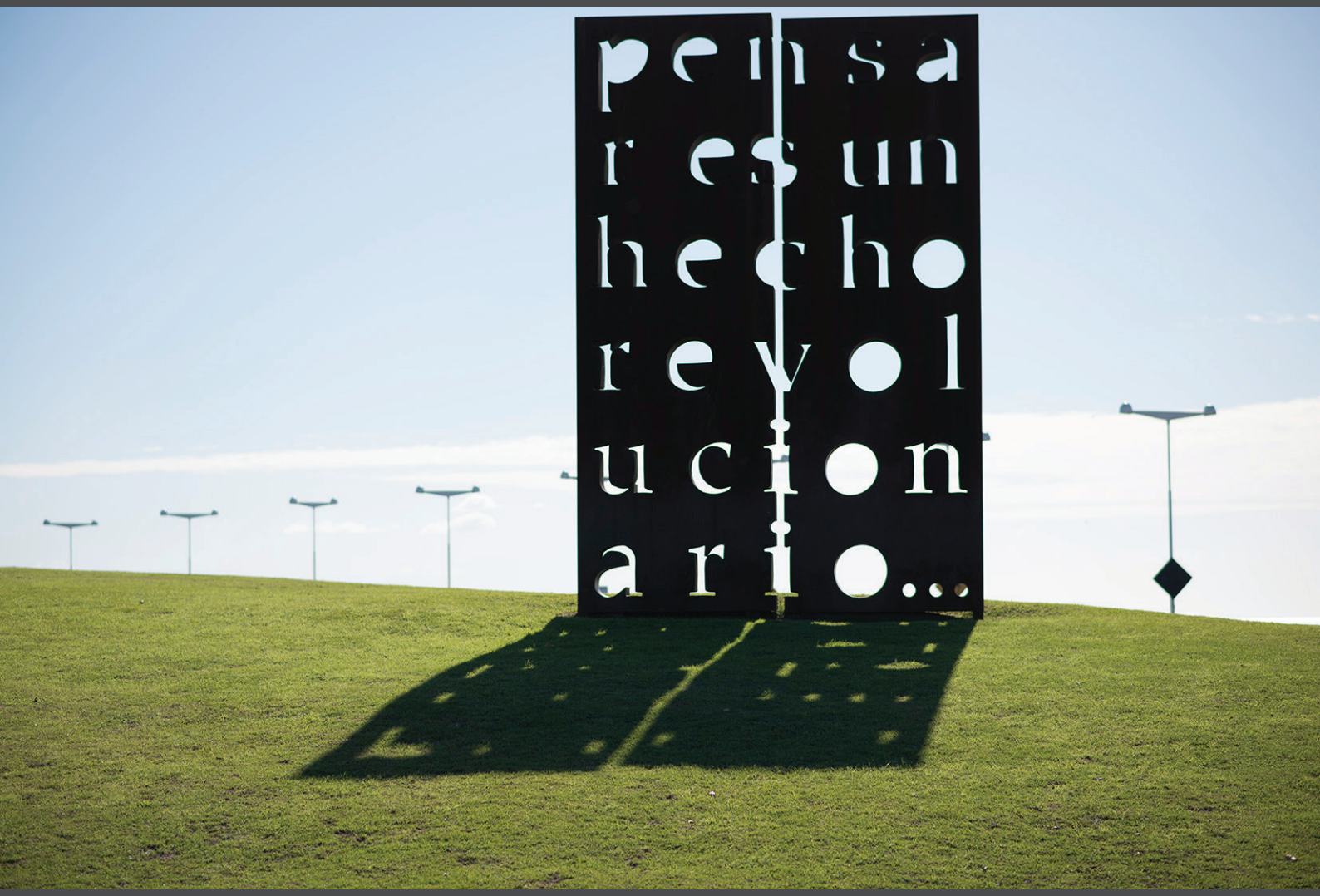
pensa
res un
hecho
revol
ucion
ario...

Duž čitave staze uz obalu nalazi se instalacija koja se sastoji od 53 znaka koja iz daleka podsećaju na saobraćajne znake. Ovi znaci upozoravaju i obaveštavaju, ali ne samo o opasnostima pred nama, već i o onima iz prošlosti. Jezikom simbola edukuju o državnom nasilju, diktaturi u Argentini i povezanim događajima, institucijama i stranama, kao što je uloga medija, uloga Sjedinjenih država, ekonomske krize, itd. Poruku jednog dela znakova je veoma lako razumeti, jednostavne su i sastoje se iz jasnih simbola (na primer znak koji nam govori da je čovek meta ili znak o zabrani skretanja u levo). Neke znake je malo teže razumeti i potrebno je malo bolje poznavanje argentinske istorije. Jedan od znakova podseća na trudnice u tajnim logorima i njihovu otetu decu. Znak za zabranu diktature poziva na pravdu i kažnjavanje počinilaca. Jedan od znakova nas podseća da je 1978. u sred diktature i nestajanja ljudi, u Argentini održano Svetsko prvenstvo u fudbalu. Na obrisima TV-a stoji natpis „Mesto ustupljeno državnom terorizmu.“ Inače, to prvenstvo je služilo hunti na čelu sa Videlom da ispoliraju sliku o njima u svetu i za odgovarajuću propagandu o stabilnosti i uspehu države, dok su se na samo nekoliko kilometara od stadiona i brojnih svetskih kamera odvijala mučenja ljudi i bacanje njihovih još živih tela u reku. Iza ove instalacije stoji aktivistička grupa *Grupo de Arte Callejero* koja je ove znakove sa sličnim sadržajem postavljala po gradu podsećajući na zločine hunte i tražeći pravdu.

Memorijalni park, kao ni druga mesta sećanja koja smo obišli, nema nacionalne, ideološke ili verske simbole. Čak i tamo smo naišli na školsku posetu.

Utisci, razmišljanja

Pre nego što smo napustili Argentinu, uspeli smo da ugrabimo koji trenutak sa sudijom Danielom Rafecasom. Stoički je izdržao more naših pitanja o argentinskom društvu, o suđenjima, o predstojećim izborima. Tada smo ga prvi put pitali i zašto je postao sudija, šta ga je nagnalo da se 2004. godine još kao vrlo mlad čovek, prijavi da bude sudija u slučajevima protiv članova hunte, koliko je taj posao opasan. Rekao nam je da se danas ne plaši, ali da mu u počecima nije bilo svejedno. Imao je situaciju da mu je jedan optuženik, nekad visokopozicionirani predstavnik hunte, skrenuo pažnju da dobro razmisli šta radi i da mu to ne treba u životu, mlad je čovek, život je pred njim, „a naše vreme će opet doći". Praktično, otvoreno mu je pretio. Na moje pitanje kako se usuđivao da iz pozicije optuženika još i preti, i na osnovu čega je bio uveren da će hunta opet doći na vlast, Daniel je objasnio da je njihova istorija bila takva: diktatura za diktaturom, puč za pučem, pa u krug.

Izgleda da je taj krug uspešno prekinut.

Poseta Argentini nas je dosta uzdrmala. Teško je slušati o sudbinama ljudi u opakim vremenima, bez obzira koliko smo navikli na zastrašujuće priče. Međutim, divno je što smo imali priliku da posetimo ovu zemlju i obiđemo njena mesta sećanja. Radeći na izgradnji mira u kontekstu regiona bivše Jugoslavije, često smo bivali očajni kulturom sećanja koja se praktikuje, a koja se odnosi na ratove devedesetih. Znali smo da mora i može drugačije, ali nismo imali ideju o konkretnim rešenjima (osim indirektnih). Zato nam je poseta Córdobi, pa i Buenos Airesu bila melem na ranu. Tu nismo videli da se ičije stradanje veliča zarad višeg cilja, na mestima sećanja žrtve nemaju nacionalne, ideološke ili verske predznake o pripadnosti većoj grupi, nisu u funkciji izgradnje identiteta, već smo videli pre svega beskrajno poštovanje i ljubav prema stradalima, i žalost za njihovim izgubljenim životima. Na većini tih mesta se slavi život. Bez ostrašćenosti. Može i drugačije. Nećemo zaboraviti.

Jedna od hvale vrednih pojava je sađenje memorijalnog drveća, u sećanje na nestale tokom diktature. Tako se u dvorištu Arhiva u Córdobi nalazi jedno divno memorijalno drvo koje se u specijalnim prilikama dodatno okiti šarenim heklanim cvetićima. Dirljivo je bilo videti posađene narandže na ulicama Córdobe u znak sećanja na one kojih više nema.

Na našim mestima sećanja nema slave života. Samo golem, razarajuć očaj koji hrani želju za osvetom. Naravno, post jugoslovenski i argentinski konteksti se veoma razlikuju, neuporedivi su. Ali možda ova razlika u načinima memorijalizacije nema toliko veze sa društveno-političkim kontekstom i skorijom istorijom, već sa razlikom u generacijama. Većinu ovih mesta sećanja u Argentini stvarala su deca žrtava, nova generacija puna života, dok kod nas je slučaj da su mesta sećanja stvarali roditelji za svoju ubijenu decu. A ponekad nisu ni roditelji već sistemi koji su njihovu žrtvu stavili u funkciju veličanja neke ideje (počevši od uzvišene vrednosti „davanja života za domovinu“).

U Argentini je i za svaku pohvalu trud koji se ulaže u informisanje mladih o zločinima diktature i značaju ljudskih prava. Skoro na svim mestima koje smo posetili susreli smo i grupu mladih ili dece. U Arhivu u Córdobi prisustvovali smo i jednoj od raznovrsnih radionica o ljudskim pravima koje se redovno održavaju. U dvorištu punom mladih koji su sedeli na prostirkama, neki pili svoj *mate*[7], transrodna gospođa Marlene Wayar održala je impresivnu radionicu o različitostima, diskriminaciji i ljudskim pravima. Pitala sam Mariu kako animiraju škole da im dovode svoje đake i dobila neočekivan odgovor: više nema potrebe da ih animiraju, sad su im radionice o ljudskim pravima u kurikulumu.

Nama sa ovakvim istorijama nije preostalo drugo nego da stalno na nju podsećamo i upozoravamo. Samo što se to, izgleda, u Argentini i radi.

7 Biljni napitak, sličan čaju, tradicionalno piće u više zemalja Južne Amerike.

Fotografije